

Список літератури: 1. Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. М., 1956. 2. Карпец И.И. Преступления международного характера. М., 1979. 3. Панов В.И. Сотрудничество государств в борьбе с международными преступлениями. М., 1993. 4. Костенко Н.И. Международная уголовная юстиция: Проблемы развития. М., 2002. 5. Наден О.В. Найманство як соціальне та кримінально-правове явище: сутність, новітні тенденції розвитку та проблеми протидії. К., 2005. 6. Маевська А.А. Злочини проти людяності: міжнародно-правовий аспект. Дис... канд. юрид. наук. Х., 2002. 7. Кибальник А.Г., Соломонович І.Г. Преступления против мира и безопасности человечества. С.-Пб., 2004. 8. Максимов В.В. Уголовный кодекс Азербайджанской республики // Уголовное право. 2001. № 1. 9. Бурубашев Б.И. Основные направления имплементации международного гуманитарного права в Кыргызской Республике // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 10. Мелков Г.М. Гуманитарное вмешательство (международно-правовые аспекты) // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 11. Максимов В.В. К вопросу о понятии «военная необходимость» в международном гуманитарном праве // Российский ежегодник международного права. С.-Пб., 2000. 12. Кулужбаева Ж.О. Имплементация норм гуманитарного права в национальном законодательстве Республики Казахстан // Рос. ежегод. междунар. права. С.-Пб., 2000. 13. Уголовный кодекс Республики Беларусь. С.-Пб., 2000.

Надійшла до редколегії 04.09.06

О. О. Андреев

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розслідування злочину – це складний процес пізнання, що відбувається в конкретних часових і просторових межах і в певних умовах навколишнього середовища. Зазначені обставини (час, місце і зовнішнє середовище) взаємозалежні один від одного, обумовлені об'єктивними і суб'єктивними факторами, що постійно змінюються і безпосередньо впливають на поведінку осіб, втягнутих у зв'язку зі вчиненням злочину у сферу кримінального судочинства. У криміналістиці обстановка, в якій відбувається процес розслідування злочину, одержала назву слідчої ситуації. Розробка системи методичних рекомендацій по розслідуванню злочинів традиційно проводиться відносно типової слідчої ситуації або певної їх групи. Тому *метою* статті є визначення кола типових слідчих ситуацій, які найчастіше складаються на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми.

Зазначимо, що в криміналістичній літературі питання поняття і змісту слідчої ситуації відносяться до числа дискусійних. Порівняльний аналіз дефініції «слідча ситуація» дозволяє дійти висновку про те, що більшість науковців слідчу ситуацію визначають за одним з трьох варіантів: як обстановку розслідування; як доказово-інформаційний стан розслідування; як обстановку і стан розслідування [1, с.6]. Так, наприклад, деякі криміналісти вважають, що слідча ситуація – об'єктивно виникаюче в ході розслідування становище, що обумовлюється фактичними даними, які визначають напрямок розслідування; при цьому вона визначається наявністю

доказів на даному етапі розслідування і конкретних завдань по їх перевірці та подальшому збиранню [2, с.16]. Інші вважають, що, з одного боку, слідча ситуація – це об'єктивна реальність (матеріальні й ідеальні джерела), а з іншого – система, пізнана суб'єктом доказування на даний момент. Таким чином, слідча ситуація в пізнавальному аспекті – це категорія, що оцінюється, а в інформаційному – сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають на конкретному етапі розслідування [3, с.87]. Окремі криміналісти пропонують розглядати слідчу ситуацію в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація є сукупністю всіх умов, що впливають на розслідування та визначають його особливості. У вузькому (більш практично спрямованому) слідча ситуація – це характеристика інформаційних даних, які є в розпорядженні слідства на конкретному етапі розслідування [4, с.264–265].

На наш погляд, слідчу ситуацію варто визначати як внутрішньо необхідну, схильну до змінюваності, сукупність характерних матеріальних, інформаційних та інших факторів, яка сформувалась на певний момент розслідування, визначає основні його напрямки та обумовлює прийняття відповідних рішень і вибір способу дії.

Слід звернути увагу ще на два такі аспекти розуміння природи та сутності слідчої ситуації. По-перше, вона відбиває інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-управлінський і організаційний стан, що склався по кримінальній справі, і характеризує сприятливий або несприятливий характер процесу розслідування [5, с.9–10]. Зміст слідчої ситуації визначається суб'єктивною оцінкою слідчого її стану. По-друге, слідча ситуація характеризує «криміналістичну своєрідність моменту» розслідування злочину знову ж таки через те, що вона акумулює різні за обсягом та джерелами походження інформаційні потоки [6, с.37].

До обставин, що становлять зміст слідчої ситуації, можна віднести: наявність у слідчого доказів і оперативної інформації; наявність сил і засобів, необхідних для ефективного проведення розслідування; характер взаємин слідчого з усіма учасниками кримінального процесу на конкретному етапі розслідування; ступінь і характер взаємодії слідчого з оперативними службами, іншими службами і підрозділами правоохоронних органів, а також громадськістю та ін. Перераховані обставини характеризують і становлять слідчу ситуацію, в межах якої проводиться розслідування злочину, слідчим приймаються тактичні рішення по кримінальній справі, які визначають напрямок розслідування. Врешті-решт, слідча ситуація обумовлює зміст проведених слідчих дій і навіть тактичних прийомів та їх комбінацій, реалізація яких практично неможлива без всебічної, повної та об'єктивної оцінки слідчої си-

туації протягом усього процесу розслідування. У зв'язку з цим справедливе зауваження Р.С. Белкіна про те, що «слідча ситуація відноситься до числа понять криміналістичної тактики і вже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні поняття, реалізується в криміналістичній методиці» [7, с.129–130].

Слідча ситуація володіє певними ознаками повторюваності (ситуаційної повторюваності) процесів, які виникають при її наявності, і в зв'язку з цим виступає як основа для типізації подібних ситуацій. Аналіз слідчої практики дає можливість визначити типові процеси розвитку слідчої обстановки на різних етапах розслідування (і, головним чином, на початковому), що надає об'єктивну можливість їх розпізнання. Визначення кола типових ситуацій на основі вивчення закономірностей їх повторюваності допомагає згрупувати їх за окремими ознаками кримінальної справи як на початковому, так і на наступних етапах розслідування. Таке групування дозволяє формулювати безпосередні тактичні завдання, що мають бути вирішені з метою повного і всебічного розслідування злочинів. Сукупність такого роду завдань сприятиме визначенню напрямків розслідування, їх реалізації.

Аналіз змісту слідчої ситуації в цілому дозволяє перейти до розгляду типових слідчих ситуацій розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми. Класифікаційну систему слідчих ситуацій початкового етапу розслідування доцільно розробляти з урахуванням характеру вихідної інформації про злочин, що міститься в первинних матеріалах. Обсяг наявної на даному етапі інформації має велике значення, оскільки очевидно, що чим більше інформації в розпорядженні слідчого, тим простіше в кінцевому підсумку організувати і провести невідкладні слідчі дії.

Однак не стільки обсяг наявної інформації, скільки її характер і зміст впливають на процеси планування розслідування, визначення основних напрямків роботи по справі, комплексу і послідовності проведення необхідних слідчих дій. Визначення та діагностика типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, дозволяє запропонувати до реалізації на практиці програми (алгоритми) дій залежно від характеру джерела відомостей про скоєний злочин.

Питанням програмування (алгоритмізації) розслідування злочинів останнім часом приділяється підвищена увага. За своїм змістом програми розслідування злочинів являють собою науково обґрунтовані та практично перевірені, логічно взаємопов'язані системи слідчих дій, розшукових, профілактичних, інформаційних, організаційно-тактичних та інших заходів, спрямованих на швидке, повне і всебічне встановлення істини за відповідною категорією кримінальних справ [8, с.311]. Вважається, що практична цінність типових слідчих ситуацій виявляється, крім іншого, та-

кож і в підключенні до формування комплексів методичних рекомендацій в рамках окремої методики розслідування програмно-цільового методу їх формування і організації. В юридичній літературі правильно відзначено, що «перехід у криміналістичних методах від описового способу викладу програм розслідування до формалізованих моделей у вигляді алгоритмів послідовності слідчих дій, пошукових і профілактичних заходів є важливим кроком в удосконаленні їх змісту» [8, с.310]. Особливо значну роль програмування розслідування відіграє на початковому його етапі.

Початковий етап розслідування характеризується обмеженням обсягом інформації про обставини злочину, яку необхідно оцінити і використати в умовах дефіциту часу. Виходить, що з метою розкриття злочину колективні зусилля всіх задіяних суб'єктів повинні бути оперативними, послідовними і скоординованими в часі і просторі, проводиться в комплексі і у максимально стислій термін. Тривалість цього етапу не може бути суворо обмежена тим або іншим періодом часу. Початковий етап триває доти, поки не буде реалізований необхідний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, поки не буде встановлений обвинувачений [9, с.30–33]. В організаційному плані досудове слідство на початковому етапі представляє таку систему, при якій повинна бути визначена перспектива розслідування злочину, вирішені питання використання в розслідуванні всіх можливих сил та засобів.

Основною метою початкового етапу розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, є розкриття злочину. Для успішної організації розкриття необхідне вирішення наступних завдань: виявити якнайбільше зв'язків, відносин і відображень, що мають інформаційне значення; враховувати наявність суб'єктів, що протидіють розслідуванню, можливих конфліктів; постійно аналізувати вхідну інформацію для того, щоб правильно висувати і оперативно перевіряти слідчі та розшукові версії. Іншими словами, слідчий повинен постійно конкретизувати модель злочину, який розкриває, тому що на початку розслідування інформація про злочинну подію досить фрагментарна та вкрай обмежена. Поряд із завданням розкриття злочину, як основної мети початкового етапу розслідування, можуть бути також визначені інші завдання: орієнтування особи, яка провадить розслідування, в обставинах тієї події, яку він розслідує, з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у справі, одержання вихідних даних для розгорнутого планування розслідування; збирання і фіксація всіх можливих доказів, які в противному випадку із часом можуть бути втрачені; встановлення, розшук і затримання злочинця по гарячих слідах.

У рамках розглянутого елемента методики відповідно до кожної типової слідчої ситуації, як правило, наводиться перелік початкових слідчих дій та інших заходів, розміщених у певній послідо-

вності, з урахуванням їх логічного зв'язку та невідкладного характеру. Беручи до уваги зазначену обставину, нами розроблені типові програми розслідування в умовах типових слідчих ситуацій.

Вище ми вже відзначали, що слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування, розрізняються в першу чергу за обсягом наявної інформації про подію злочину і причетних до нього осіб. Відповідно до цього визначаються основні комплекси слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів. На основі аналізу кримінальних справ ми виділяємо три типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми.

Ситуація 1. Інформація про особу потерпілого, злочинця та мотиви вбивства відсутня. Виходячи з аналізу кримінальних справ про вбивства, вчинені неповнолітніми, ця типова слідча ситуація виникає у 15% випадків. Охарактеризувати її можна як типову, вихідну, проблемну і несприятливу. Вона формується при надходженні повідомлень про виявлення трупа працівниками міліції або випадковими свідками.

У цій ситуації слідчий повинен організувати негайний виїзд на місце події слідчо-оперативної групи. Результати огляду місця події і трупа виступають основними джерелами інформації про злочин. Розслідування в такій ситуації здійснюється за типовою програмою розслідування неочевидних вбивств. Основним завданням є встановлення особи жертви вбивства, тому що тільки після цього виникає можливість проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення особи злочинця.

Програма розслідування в цій ситуації включає такий комплекс дій: а) огляд місця події і трупа; б) організація проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення свідків та очевидців злочину, значимих об'єктів – носіїв інформації; в) перевірка на причетність до вчинення вбивства певного контингенту осіб; г) призначення судових експертів; д) допити виявлених свідків або очевидців з метою встановлення особи жертви посягання, злочинця і обставин події злочину.

Проведення зазначеного комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, а також ряду організаційних заходів сприятиме досягненню позитивного результату у встановленні особи потерпілого. У тому випадку, якщо жертва вбивства встановлена, описувана слідча ситуація переходить у нову ситуацію, при якій є відомості про потерпілого.

Ситуація 2. Є інформація про особу жертви вбивства, але відсутні відомості про особу злочинця та мотиви вбивства. Виходячи з аналізу кримінальних справ про вбивства, вчинені неповнолітніми, дана слідча ситуація виникає у 60% випадків. Вона також характерна для початкового етапу розслідування і є типовою,

вихідною, проблемною і несприятливою. Дана ситуація складається на основі даних, які містяться у заявах і повідомленнях свідків, близьких родичів, знайомих жертви вбивства, працівників правоохоронних органів, що виявили труп.

Спосіб вчиненого вбивства, характер слідів, залишених злочинцем на місці події, а також обстановка в цілому, можуть містити інформацію про особу, яка скоїла злочин. Але основний масив орієнтуючої і доказової інформації про злочинця і мотив убивства несе в собі комплексне дослідження зв'язку «злочинець – жертва вбивства». Основним завданням розслідування при виникненні такої ситуації є встановлення такого зв'язку через родичів і найближче оточення потерпілого.

Першочерговими діями при такій слідчій ситуації є наступні: а) огляд місця події і трупа (використання допомоги кінолога); б) організація і проведення заходів, спрямованих на виявлення найближчого оточення, родичів, друзів, знайомих, товаришів жертви вбивства; в) паралельно з оглядом місця події огляд прилеглої місцевості, подвірний обхід; г) попереднє дослідження виявлених матеріальних слідів; д) призначення судових експертиз (отримані в результаті їх проведення відомості допоможуть встановити механізм нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить висловити припущення про рівень професійних навичок убивці, фізичної і моральної готовності до вчинення вбивства, про кількість осіб, які наносили ушкодження); е) допити виявлених свідків по кримінальній справі; ж) пред'явлення трупа для впізнання тощо.

Ситуація 3. Є інформація про особу жертви, мотиви вбивства та особу, яка його скоїла. Виходячи з аналізу кримінальних справ про вбивства, вчинені неповнолітніми, дана слідча ситуація виникає у 25% випадків. Вона характерна як для початкового, так і для наступного етапів розслідування. Визначити її слід як вихідну, проміжну або кінцеву. У методичному відношенні вона є найбільш простою для розслідування, тому що є сприятливою. Основним завданням виступає встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до вчиненого вбивства.

Вказана слідча ситуація складається при одержанні вихідних даних про злочин з таких джерел, як заяви і повідомлення, що надійшли від близьких родичів жертви, що мають уявлення про злочинця і мотив скоєння злочину; потерпілого після невдалого замаху на вбивство; працівників медичних установ; працівників правоохоронних органів, які застали особу в момент вчинення злочину. У будь-якому випадку необхідне проведення огляду місця події, після чого більш чітко позначиться картина ситуації, що склалася. Залежно від отриманого повідомлення про злочин, характеру вихідних даних на момент огляду місця події слідча ситу-

ація, при якій є відомості про потерпілого, злочинця та мотиви вбивства, може видозмінюватися.

Остання слідча ситуація як система, що змінює свій зміст, має три варіанта залежно від первинного джерела одержання інформації про вчинене вбивство.

Ситуація 3-1. Надійшло повідомлення про вбивство від близьких родичів жертви, які мають уявлення про злочинця і мотив убивства. Такі ситуації зустрічаються у 45% вивчених нами кримінальних справ. Першочерговими будуть наступні дії:

1. Слідчо-оперативна група прибуває на місце події, проводиться огляд місця події і трупа. До моменту огляду обстановка на місці вбивства може бути змінена. Це пов'язано з тим, що родичі жертви перенесли труп додому. Якщо такі дії провадилися, то необхідно встановити, ким це здійснено і чому. Про зміни, які були здійснені до приїзду слідчо-оперативної групи, можуть повідомити очевидці, що були присутніми на місці події, а також особи, які допомагали потерпілому. Про те, що вбивство, можливо, вчинено неповнолітнім, можуть свідчити наступні особливості обстановки злочину: спосіб убивства пов'язаний з нанесенням великої кількості поранень; жорстокість злочинця; речі та цінності потерпілого не викрадені.

2. При встановленні в ході огляду місця події даних, що свідчать про вчинення вбивства неповнолітнім, негайно проводиться опитування родичів потерпілого. Предметом таких опитувань повинно бути встановлення мотивів злочину. Як правило, родичі знають про наявність конфліктів у загиблого, з ким саме і де шукати підозрюваного.

3. При одержанні від родичів необхідних відомостей варто інформувати особовий склад правоохоронних органів про скоєне вбивство і про наявні дані щодо особи злочинця. Паралельно з цим негайно організовується проведення оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на якнайшвидше виявлення місцезнаходження підозрюваного і його затримання.

4. Після порушення кримінальної справи проводяться допити всіх свідків, пред'явлення трупа для впізнання, затримання підозрюваного, його особистий обшук і допит як підозрюваного.

Ситуація 3-2. Від потерпілого надійшло повідомлення про вчинення стосовно нього замаху на вбивство. Такі ситуації зустрічаються у 25% вивчених нами кримінальних справ. Типова програма схожа з описаною вище, за винятком того, що інформація про особу злочинця може бути безпосередньо отримана від самого потерпілого. Як правило, потерпілий має інформацію про час і місце злочину, особу злочинця, зв'язки з ним, мотив і мету злочину, свідків злочину. У даній слідчій ситуації слідчий може діяти за одним із трьох варіантів: а) виїхати на місце події в складі слідчо-

оперативної групи, а потім допитати потерпілого; б) направити групу на місце події, а самому в лікарні допитати потерпілого; в) виїхати на місце події, а в лікарню направити оперативного працівника для опитування потерпілого.

Найбільш оптимальним представляється другий варіант. У ході опитування потерпілого мають бути встановлені відомості про мотиви замаху, його причини, особу злочинця, особливості взаємин між підозрюваним і потерпілим, обстановку, що складалася в момент скоєння злочину, тощо. Після цього слідчий організує охорону потерпілого, орієнтує особовий склад правоохоронних органів на розшук і затримання конкретного злочинця, а після прибуття на місце події бере участь у проведенні огляду.

Ситуація 3-3. Надійшло повідомлення від працівників правоохоронних органів про затримання злочинця в момент вчинення вбивства або безпосередньо після цього. Такі ситуації зустрічаються у 30% вивчених кримінальних справ. Так само, як і у попередніх варіантах, слідчо-оперативна група повинна негайно виїхати на місце події для проведення огляду.

У вивчених кримінальних справах по вбивства, вчинені неповнолітніми, при виникненні подібної ситуації затриманий на місці злочинець завжди доставлявся в орган дізнання, а після проведення огляду місця події – до слідчого для проведення допиту. Допит доцільно проводити як можна швидше, відразу ж після процесуального затримання. Це обумовлено тим, що інформація про мотив убивства надходить від самого злочинця, а зволікання з допитом може привести до того, що злочинець відмовиться від дачі показань або дасть неправдиві показання, приховавши тим самим мотив скоєного ним злочину. Тому його допит повинен бути проведений негайно. Специфіка особи злочинця полягає у тому, що неповнолітні часто скоюють невмотивовані вчинки. Тому, при допиті затриманого як підозрюваного цю особливість необхідно враховувати і використовувати.

На підставі викладеного можна зробити наступні висновки. Початковий етап розслідування – найважливіший етап діяльності слідчого, що охоплює період часу від моменту одержання повідомлення про вчинений злочин або такий, що готується, і перевірки первинних матеріалів до проведення всього комплексу початкових слідчих дій, а також оперативно-розшукових та інших заходів по встановленню злочинця. Основна мета даного етапу розслідування – розкриття злочину, тобто встановлення його обставин і причетних до його вчинення осіб. Завданнями є виявлення максимальної кількості зв'язків, відносин і відображень, що мають інформаційне значення, врахування можливості здійснення протидії розслідуванню, аналіз вхідної інформації для правильного висудання і оперативної перевірки слідчих версій.

Основними тактичними завданнями, характерними для різних типових слідчих ситуацій є: виявлення зв'язків потерпілого та їх перевірка; передбачення та мінімізація посткримінального впливу на рідних або близьких потерпілого, забезпечення їх безпеки; аналіз інформації, яка надходить; оперативна перевірка висунутих версій; фіксація доказової інформації; встановлення, розшук та затримання підозрюваних. Стосовно конкретних завдань, не об'їждно зазначити, що основним завданням при виникненні першої слідчої ситуації є встановлення особи потерпілого; другої – встановлення і аналіз зв'язку «злочинець – жертва» через близьких, родичів і знайомих потерпілого; третьої – встановлення місцезнаходження підозрюваної особи і перевірка її на причетність до скоєного вбивства. Для вирішення зазначених завдань у кожній слідчій ситуації був визначений відповідний комплекс слідчих дій та інших заходів.

Подальше розслідування повинно бути організовано таким чином, щоб забезпечити дотримання вимог про всебічність, повноту і об'єктивність розслідування, а також щоб забезпечити встановлення ролі кожного співучасника у скоєнні злочину.

Список літератури: 1. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2002. 2. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Х., 1976. 3. Салтєвський М.В. Криміналістика. К., 1996. 4. Шепитько В.Ю. Криміналістика: Курс лекцій. Х., 2003. 5. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1987. 6. Яблоков Н.П. Криміналістика. М., 2003. 7. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т. 3. М., 1997. 8. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. С.-Пб., 2003. 9. Волобуев А.Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці // Вісник Університету внутрішніх справ. Х., 1999. Вип.5.

Надійшла до редколегії 01.09.06

Д. Д. Заяць

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ СИТУАЦІЙ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

У криміналістиці ситуаційний підхід, як правило, використовується для вирішення різних завдань стратегічного та тактичного характеру. Ситуаційний підхід до розслідування окремих видів злочинів та проведення окремих слідчих дій був врахований дослідниками при розробці криміналістичного вчення про ситуації [1]. В юридичній літературі проблема криміналістичних ситуацій була предметом дослідження, зокрема, Т.С. Волчецької, М.П. Яблокова, В.К. Гавло, Р.С. Белкіна, Л.Я. Драпкіна та ін. [2]. Так, В.К. Гавло вважає, що під слідчою ситуацією варто розуміти сукупність фактичних даних, що відбивають істотні риси подій, якою вона постає на тому чи іншому етапі розслідування злочинів [3, с.90]. Водночас М.П. Яблоков зазначає, що в загальній проблемі